

העתיד כיעד נוסטלגי

(המשחק החוזר של כריס מרקר ב- *La Jetee* ¹)

המאמר הזה הוא עצמו מִחְנֻוּה נוסטלגית לעידן הנאיבי, הרחוק, שלתוכו גדלתי.

"זה סיפור על אדם שסומן על ידי תמונה מימי ילדותו... כך מתחיל סרטו של כריס מרקר, *La Jetee*. התמונה היא פני נערה אלמונית שאותה ראה הגיבור כשהיה ילד, על מרפסת התצפית בשדה התעופה "אורלי", במהלך אירוע מזעזע. הוא נושא בזיכרונו את הפנים האלה לאורך כל שנות התבגרותו, וכן במהלך מלחמת העולם השלישית, שלאחריה הוא מוצא את עצמו במחנה שבויים מתחת לפריז ההרוסה. פני הנערה, המיצגים את אותו רגע קצר על מרפסת התצפית ב"אורלי", עומדים להוות תחנת שיגור מנטאלית, שממנה ישונע הגיבור באמצעות הדלק הנוסטלגי הלוח ושוב על ציר הזמן. רק בסופו של הסיפור יתברר לגיבור ולצופים גם יחד כי מקורו של אותו הבהוב בזיכרון העבר, אינו אלא מגדלור שניצב בעתיד.

תמונה מס. 1 (1 jpg)

ללא כותרת

בדיקת הרעיון "הסיינס פיקשני" הגורס כי כל רגע בעבר נושא בחובו את זרעי העתיד ועל כן ניתן לכופף את ציר הזמן באופן שנקודת ההתחלה ונקודת הסוף יתאחדו, תערפל את הרעיון המעורפל בלאו הכי, עוד יותר. לחילופין, התייחסות פשטנית לעניין המסע בזמן, שמאז ה. ג'. וולס מקובל לתאר אותו כהפלגה בכלי שייט המכונה "מכונת זמן" – ולא דווקא כשיטוט על מסילה מנטאלית כפי שמציר אותה מרקר – לא תניב כל דיון בעל משקל. בקיצור, ניתוח *La Jetee* על פי אמות מידה של קומיקס מדע בדיוני, עלול להוביל למסקנות מאכזבות.

את המפתח להבנה מדויקת יותר של *La Jetee*, ולהתבוננות בסרט באופן שחורג מהתפיסה הנאיבית של מסע בזמן, נתן מרקר עצמו במאמר פרשנות מרתק לסרט "ורטיגו"² של היצ'קוק. המאמר, *A Free Replay – Notes On Vertigo*³ שפורסם ב-1994, מסביר גם הרבה

על הקשר בין "ורטיגו" לבין *La Jetee*. (כידוע, "ורטיגו" שיצא ב-1958, ארבע שנים לפני *La Jetee* עורר רושם עצום בקרב חוג מעריצי היצ'קוק בצרפת).

אין כאן כמובן שום סקופ. הקשר בין שני הסרטים ידוע וגלוי. לא כאן המקום להשוואה מפורטת בין שני הנוסעים בזמן. אזכיר רק את ההקבלה המוכרת בין דמותה של מדלן-ג'ודי, היא קים נובק בעלת שיער הפלטינה, ב"ורטיגו", הפאם פאטאל המיוסרת, שמסיבה לא ברורה מגיעה כביכול מהעבר על מנת לחוות שוב את סבלה – לבין ניצול המלחמה נטול השם ב- *La Jetee* שעושה את הכיוון ההפוך, מהעתיד אל ההווה, ונסחף אל תוך סיפור אהבה עקר הנובע מהתאהבות בפלקט נשי. (ובזה אגב, מזכיר מאד את התאהבותו של סקוטי, גיבור "ורטיגו", במדלן.)

מרקר מנתח את "ורטיגו" מתוך נקודת מוצא שתחושת הוורטיגו של הדמויות ההיצ'קוקיות, נובעת מסחרור בתוך מימד הזמן. להתרפקות האובססיבית לעבר יש תפקיד מרכזי במערבולת הזאת, משום שהתמה המרכזית בסיפור היא ההתכחשות לפעולתו המכאיבה של הזמן. אבל בעוד היצ'קוק מציג את ההתכחשות הזאת כמניפולציה אפלה (בחלק הראשון של "ורטיגו"), או כמצב פסיכוטי מסוכן (בחלק השני), מעדיף מרקר לראות בה תכונה אנושית אינהרנטית – ואפילו הכרחית – לקיום שפוי.

הנוסטלגיה טוען מרקר, כמוה כמשחק וידאו, שבו שאיפתו האולטימטיבית של השחקן, היא בסך הכול לזכות ב- *Replay*, כלומר בהזדמנות ל"משחק חוזר". העניין הוא "לחיות מחדש רגע שאבד בעבר", אומר מרקר, "להחיות אותו רק כדי לאבד אותו שוב... סקוטי, (גיבור "ורטיגו") חוֹן את האושר הגדול ביותר שאדם יכול להעלות בדעתו – חיים שניים תמורת מוות שני.

ובכן, זה הדבר. הרצון "למשחק חוזר", להזדמנות נוספת הוא הדבר שארוז בתוך עטיפות הנוסטלגיה. זה נשמע פשוט. אולי פשוט מדי.

אבל ב- *La Jetee*, שלושים שנה לפני שמסר את הגיגיו על "ורטיגו", והרבה לפני שהומצאו משחקי הווידאו והמחשב, העיז מרקר להרחיק עוד הרבה מעבר לפרשנות נדיבה של סיפור המתח ההיצ'קוקי.

"המשחק החוזר", טען מרקר של 1962, לא חייב להישאר רק בגדר חוויה של החייאת זיכרון. שביל הנוסטלגיה הזה הנפרס אל העבר, יכול בהחלט להפוך לאוטוסטראדה מנטאלית שעליה ניתן להגיע גם – הפלא ופלא – לעתיד. הזמן הוא מרחב מחשבתי שכולל לא רק את הרגעים שכבר נרשמו בזיכרון, אלא גם את אלה שאנחנו עדיין לא מכירים. מיד נבדוק איך זה עובד.

בשלב הראשון של הניסוי משוגר גיבור *La Jetee* אל העבר ושם הוא פוגש את אהובתו באתרים שונים של הקפאת זמן. למשל אל מול פלח של גזע סקוויה שעליו מסומנות טבעות

השנים. הנה אגב, ציטוט ישיר מ"וורטיגו": בסצנה המפורסמת ב"וורטיגו", נעמדים מדלן וסקוטי מול פלח סקוויה שעליו מסומנים מאורעות היסטוריים, ומדלן מצביעה על הטבעת שבה כביכול נולדה ומתה. הסצנה מבוססת על התייחסות פשוטה לאמונה הפופולארית בגלגול נשמות, והרמז היחיד בה לטיפול תמאטי עמוק יותר הוא אותו משחק המחבואים ההיצ'קוקי ביער הסקוויה, משחק המסמל את היותו של הזמן עצמו אתר למשחק מחבואים מתעתע.

תמונה מס. 2 (jpg 2)

כותרת: "וורטיגו" – סקוטי ומדלן מול פלח הסקוויה

אצל מרקר, העובדה שצמיחתו של אותו עץ סקוויה עתיק התחילה בעידן היסטורי רחוק, היא בבחינת קוריוז תפל למי ששקוע ב"משחק החוזר" שלו. שהרי תיעוד הזמן, בין אם הוא רשום בספרי ההיסטוריה או על טבעות של סקוויה, הוא חסר משמעות לגיבור העסוק ביצירת "עבר" מחדש. ובכל זאת יוצא גיבורו של מרקר ידי חובה כלפי פאפא היצ'קוק, מצביע בידו המכוסה כפפה (אגב, כמו ידה של מדלן ב"וורטיגו") הרחק אל מחוץ לטבעות, ומכריז, "אני בא משם". אתר אחר של "זמן קפוא" הוא המוזיאון לטבע של פריז, מוסד ויקטוריאני, שמייצג באופן הפתטי ביותר את האובססיה האנושית לסיווגו ותיוקו של הטבע. שם בין פוחלצים של ציפורים ויונקים – נראים זוג הנאהבים האפלטוניים משועשעים מאד. מדוע? כנראה שהאפשרות להפוך את הגוף המת למעיין "אובייקט הנצחה" מעורר גיחוך אצל מי ששרד את מלחמת העולם השלישית וחי במחילות שמתחת לפריז הרדיואקטיבית.

תמונה מס. 3 (jpg 3)

ללא כותרת

כאן יש לשים לב לעובדה שהשבוי ששרד מלחמה וחורבן טוטאלי, לא מתגעגע לפגוש את משפחתו, לא משתוקק לטבול קרואסן טרי בקפה או-לה, ואפילו לא פמה לראות איזה סרט טוב של היצ'קוק. לא ולא. מוקד הגעגוע לעבר הוא בסך הכול תמונת פניה של נערה אלמונית שבה חזה רק לשניות אחדות כשהיה ילד. טענה אגבית זאת היא אחת הטענות החשובות שמעלה מרקר ב- *La jete*: לאימג' מקרי אחד הנושא בחובו הבטחה – אומר מרקר – יש כוח אדיר שאין לשום חוויה קונקרטיית. זאת משום שבשאיפה ל"משחק חוזר" יש תמיד תקווה גם ל"משחק אחר". או לפחות ל"משחק שונה".

(ואגב, מרקר לא מחמיץ כאן הזדמנות לרמוז שבתוך קיצה האפשרי של ההיסטוריה האנושית המפלט היחיד הוא הסנטימנט האישי, הפרטי. או במלים אחרות: על רקע החורבן הקולקטיבי – שמן הסתם נגרם בעטיין של אידיאולוגיות קולקטיביות – התקווה היחידה היא האינדיבידואליזם.)

בנקודה זאת חשוב לי להעיר שעצם הצפייה ב- *La Jetee* מפעילה מנגנון נוסטלגי. כלומר לצופים עצמם ניתנת הזדמנות לטעום מעט מה- Replay המרקרי.

לרשות בני גילי (ילידי אמצע שנות החמישים) עומדות נקודות התרפקות מתבקשות. ראשית רבים מאיתנו יכולים לזהות את עצמם באותו ילד על מרפסת התצפית ב"אורלי". שהרי אותו ילד בן שבע או שמונה, שרק את רגליו התפוסות במעקה אנחנו רואים, הוא בדיוק בן גילנו. צילומי השחור לבן וודאי מעוררים בנו געגועים לאלבומים משפחתיים כרוכי עור, ולמגזינים המצוירים שהיו מונחים על שולחן הפורמייקה האובאלי בסלון הבורגני של הורינו, *Life, Stern, Paris Match*, או לאלה הזרוקים במספרה השכונתית, בלויי דפדופים, "העולם הזה", "דבר השבוע", "לאישה". במקרה הפרטי שלי – רצף הסטילס מעורר בי געגוע למצלמת רפלקס יצוקת מתכת, (את *La Jetee* צילם מרקר ב"פנטקס ספוטמטיק", בדיוק כמו זאת שהיתה לי), לחדרי חושך מוארים בנורה אדומה, ולתמונות המופיעות כבדרך נס בתוך אמבטיות של חומר מפתח.

אבל גם אלה המוצאים ב- *La Jetee* את רוח התקופה שבה נוצר, ואת האימה האפוקליפטית של שנות המלחמה הקרה, יכולים בקלות להפוך את הסרט לכר התפלשות נוסטלגי. ב- 1962, השנה שבה יצא *La Jetee*, התרחש משבר הטילים בקובה, ואינטלקטואלים אירופים שחוו את הכיבוש וההרס של מלחמת העולם השנייה קיבלו רמזים ברורים על סיבוב שלישי. אומנם ההתראות על סופה הזמני של הציוויליזציה לא פסקו בחמישים וכמה השנים שחלפו מאז, אבל דווקא הפסימיות של תחילת אותו עשור, שהייתה תְּפֹה מציניות, הולידה את בשורת האהבה והחופש. שנות ה-60' זכורות אם כן, בזכות אותה פריחה רומנטית קצרה. כן, גם לשם אני מתגעגע.

ובכן, לא במקרה או בטעות, מעוררת בנו הצפייה בסרט געגועים לעבר. אילו היה מציג לנו מרקר את הסיפור בזמן הווה, כמקובל בסרט קולנוע נרטיבי רגיל (כלומר ב- *live action*), שלעולם מייצג זמן הווה), ולא בטכניקת הסטילס שיוצרת הרגשה כל כך מובהקת של דפדוף באלבום, ואלמלא היה מלווה הדפדוף בקולו המלנכולי של קריין המוסר את כל פרטי המסע – כולל העתיד – בלשון עבר בלבד, לא הייתה מתעוררת בנו תחושת הנוסטלגיה. ובכן אין ספק שזהו פעלול מכוון, מעיין טכניקת "מבע קולנועי" גורפת, שנועדה לשרת את הדיון ב"משחק החוזר".

ועכשיו לעתיד.

בשלב השני של הניסוי, משוגר הגיבור באמצעות אותו דלק נוסטלגי לפגישה "קצרה" עם אנשי העתיד.

כאן עולות כמה חידות קשות לפיצוח, אולי מכיוון ש"העתיד", כפי שטוען המספר בדיבורו האפל, "מוגן טוב יותר מהעבר". ראשית כדאי להתעכב מעט על ה"ארט דירקשן" של סצנת העתיד. הגיבור מרכיב משקפי שמש ואנשי העתיד מקבלים אותו כשקליפות בוטנים מושחרות מודבקות על מצחיהם. העתיד נראה כאילו הוא מופקד בידי חברי להקת תיאטרון אוונגרד רציניים עד אימה אפופי עשן ז'יטאן. האם יש פשר לעיצוב התמוה הזה? האם יש לו משמעות שעשויה לשרת באופן כלשהו את התזה המרקרית? נדמה לי שמרקר, מלבד הצורך שלו ללגלג מעט על עמיתיו, האינטלקטואלים הפריזאים, שבעיני עצמם היו נושאי בשורת העידן החדש, מבקש לרמוז על איזון אפשרי בין העבר המפוחלץ במוזיאון לטבע, לבין העתיד המשומר בתוך פורמלין "אומנותי". במלים אחרות, בעבר – פאר הטבע ממולא בצמר גפן, ובעתיד – זיוף מלאכותי ומיופייף של ציוויליזציה.

תמונה מס. 4 (Jpg)

ללא כותרת

ומה לגבי המשקפיים הכהים הצצים על חוטמו של הנוסע בזמן? ובכן אין ספק שמשקפי ה"רייבאן" הפתאומיים האלה הם הרבה יותר מאביזר שנועד להדגיש את הדימוי הקשוח של הלוחם-השורד על מנת להעמידו בין ז'אן פול בלמונדו ואדי קונסטנטין. מן הסתם הם נועדו לרמז על חוסר הסיכוי של המשחק ב"משחק החוזר" לראות טוב, ובאותה בהירות, את האימג' שהוא נושא איתו כמעט כל חייו. ואכן, הגיבור ממשיך להרכיב את המשקפיים גם כשהוא שב מהעתיד, ועובר – דרך מעבדת הניסויים – אל מרפסת התצפית ב"אורלי". התמונה שיקלוט שם, תהיה כמובן שונה לחלוטין מזאת השמורה בזיכרונו.

המכשול הבא הוא הכרזת המספר כי "כמובן שאנשי העתיד דחו את הפליט מזמן אחר." למה 'כמובן'? מכיוון שעל פי ההיגיון המרקרי של המסע בזמן, התנועה אחורה היא "טבעית" ולכן קלה לביצוע. אבל הדילוג קדימה תלוי ברצונם של אנשי העתיד לשתף את הנוסע בזמן ב"משחק החוזר" שלהם! בדיוק כשם שאותה אלמונית ממרפסת התצפית ב"אורלי" משתתפת בעל כורכה ב"משחק החוזר" של הגיבור העתידני וכך בעצם הופכת בלא יודעין לטרמפיסטית במסע לעתיד.

כדאי לשים לב לנקודה הזאת. כאן בעצם טמון העיקרון שאליו מכוון הסרט: יתכן שממש עכשיו, בעת שאני חי את ההווה שלי, אני נמצא בתוך "משחק חוזר" המתרחש במוחו של אדם מהעתיד – בין אם זה מוחו של זר או מוחו של האלטר אגו העתידי הקשיש שלי עצמי. עניין בעייתי אחד הוא יחסם הפטרוני של העתידינים ל"עברנים". זאת כמובן תחושת עליונות הנובעת ממצבם היחסי על מסלול הזמן הניוטוני. אבל האם זכותם לבוז לאנשי העבר בשל שגיאותיהם, בורותם, או קוצר ידיהם? כך או כך יש בפטרונות הזאת מידה של חמלה, או כפי שאומר המספר, "מכיוון שהאנושות שרדה, היא איננה יכולה למנוע מעברה את האמצעים להישרדותה." ולפיכך, בלית ברירה אולי, מוסרים אנשי העתיד לגיבור "ספק כוח שיש בו די אנרגיה להתניע את התעשייה האנושית". הנה כך השיגו מבצעי הניסוי את המטרה שלשמה שינעו את הגיבור על האוטוסטראדה המנטאלית שלו. דהיינו – קיבלו את התמורה עבור ה"משחק החוזר" שהעניקו לו.

אבל כאן עולה חידה אחרת שהיא אולי הקשה מכולן. מהו אותו "ספק כוח" שמוסרים אנשי העתיד לגיבור? מרקר כמובן לא רואה כל צורך לתת תשובה ברורה לשאלה הזאת מכיוון שאיננו עוסק בטקסט מדע בדיוני. אבל אין ספק שהוא מצפה מאיתנו, הצופים, להגיע למסקנה "שספק הכוח" הזה הוא אלמנט סימבולי. האם תסכימו איתי כי *עצם סימונה של נקודה בעתיד* הוא מקור אנרגיה רב עוצמה לאלה השואפים להגיע אליה?

תמונה מס. 5 (Jpg)

כותרת: *La Jetee*, שוט הסיום

והנה אנו מגיעים לפואנטה שאליה כיוון מרקר. הגיבור ביקר בעתיד ושב ממנו. שימו לב, אני מדבר על העתיד בלשון עבר, בדיוק כפי שכריס מרקר עושה. והנה פתאום, כמעט מבלי שנשים לב לכך – אבל בהחלט לפי ההיגיון המתעתע שכבר קיבלנו על עצמנו – אנחנו מתייחסים לביקורו של הגיבור בעתיד כחוויה נזכרת. כלומר זמן שנרשם בזיכרון. במלים אחרות – זהו אירוע שיכול לשמש אתר ל- Replay, ל"משחק החוזר" המפורסם. הנה כך בהיחבא, בגניבה ממש, הופך העתיד, ליעד נוסטלגי. אבל גם כשהעתיד הופך באמצעות תרגיל מתוחכם ליעד נוסטלגי, הוא אינו משתווה לביטחון המוצק שמספק העבר.

אם היה רוצה בכך, יכול היה הגיבור להתגעגע ולהתרפק אל העתיד, להגיע לשם בכוחו המנטאלי, ולהימלט מגזר דינו. אבל איך יכול אותו עתיד אפלולי, זר ומנוכר, להתחרות בקסמו המפתה של העבר? כצפוי, אין הגיבור מוותר על ה"משחק החוזר" המקובל, הבנאלי – זה שבו

אנחנו, הצופים, היינו בוחרים – על ההזדמנות לבקר שוב בילדותו, על האפשרות לחיות שוב את אותו רגע חזק על מרפסת התצפית ב"אורלי".

זאת הבחירה הנכונה, מסתבר, ותוך כדי כך, בהתאם לחוקי "המשחק החוזר" המרקרי, ניתנת לו הזדמנות שנייה – ואחרונה – לחוות גם את רגע מותו.

¹ Chris Marker, *La Jetee*, France 1962, 28 min.

הסרט מוכר בישראל כ"המזח". השם העברי המשונה נובע מקושי בתרגום המושג *Jetee* שבצרפתית מתאר את אזור חניית המטוסים בנמל התעופה. בשנות ה-60 כלל אזור חניית המטוסים גם מרפסת תצפית להנאתם של מבקרים. עד כמה שידוע לי המושג "מזח" בעברית מעולם לא היה בשימוש בהקשר של נמל תעופה. מסיבה זאת אני מעדיף להשתמש בשמו המקורי של הסרט ולא בתרגומו הבעייתי.

² Alfred Hitchcock, *Vertigo*, U.S.A. 1958, 128 min.

³ Chris Marker, *A Free Replay (Notes on Vertigo)*, Positif 400, June 1994

תרגום לאנגלית: www.chrismarker.org/free-replay-notes-on-vertigo/

• תודה לעמיתי יאיר לב שהסב את תשומת ליבי למאמרו של כריס מרקר. מבוסס על הרצאה בכנס "נוסטלגיה" של המחלקה להיסטוריה ותיאוריה, "בצלאל", ב-6 באפריל 2011.